

**ВПЛИВ МЕЦЕНАТСТВА НА КУЛЬТУРНИЙ СЕКТОР:
реалізація проєктів, що змінюють суспільство**

*(оглядова довідка за матеріалами
преси та інтернету за 2019–2021 рр.)*

«Кобзар» Тараса Шевченка, Національний художній музей України, Київський національний академічний театр оперети, Хоральна синагога в Києві, «Шоколадний будинок», «Герніка» Пікассо – одразу виявити щось спільне між цими унікальними зразками мистецтва, архітектури й літератури не дуже просто. Проте зв'язок таки є – усі вони побачили світ завдяки меценатам.

Мудрі правителі завжди виступали патронами мистецтва. Античні володарі прихильно ставилися до архітекторів, мислителів та скульпторів. Чи не кожен Папа Римський був покровителем художників – своїми витворами митці підсилювали імідж та естетичну привабливість церкви для мирян. У багатьох країнах меценати виділяли кошти на реконструкції соборів, створення культурних пам'яток по всьому світу, фінансували розвиток театру, літератури, освіти тощо [1; 20].

Має власну історію й українське меценатство, яке бере свій початок ще у XVII ст., а найбільшого розквіту зазнало на початку XX ст. – коли підприємці сприяли відновленню історичних будівель, пам'яток та церков, будували школи та лікарні. Меценати утворювали благодійні фонди, активно підтримували митців, запрошуючи жити й працювати у свої маєтки [31].

Важливо, що традиції меценатства тривають в Україні до сьогодні, стаючи підвалиною для зростання міцної демократичної держави й розвиненого культурного суспільства.

Австрієць Томас Бруннер, який 16 років мешкає в Україні та є меценатом й ініціатором благодійного проєкту «Товариство друзів Дніпровської філармонії», вважає, що за останні п'ять років в Україні спостерігається розвиток української культури меценатства, адже через серйозні події в країні помітно зросла свідомість суспільства [4].

За словами Дмитра Новицького, мецената й жертводавця Премії Георгія Гонгадзе, меценатство – це так званий «кваліфікаційний мінімум», гігієнічний рівень для сучасної освіченої людини. «Це історія про маленькі поступальні кроки,

які суттєво впливають на наше майбутнє. І ці невеликі кроки ведуть до великого результату – гідного суспільства та процвітання країни. Тобто меценатство – це історія про майбутнє», – каже Д. Новицький [3].

З метою створення в Україні платформи для обговорення та вироблення концепції та шляхів розвитку культури меценатства 27 лютого 2020 р. у Києві відбувся Всеукраїнський форум «Роль меценатства у розвитку культури». Захід об'єднав представників громадських і благодійних організацій, закладів культури, експертів та меценатів.

У межах форуму пройшли панельні дискусії на теми: «Меценатство як запобігання деградації суспільства», «Сучасні приклади меценатства», «Складності на шляху реалізації проєктів у сфері меценатства та їхнє вирішення», «Об'єднання зусиль з метою відродження та популяризації меценатства» тощо.

Учасники заходу прийняли резолюцію, в якій зазначили, що меценатство є важливим чинником духовного, творчого та інтелектуального розвитку суспільства, історичною спадщиною, яка потребує відродження.

Перспективу розвитку культури меценатства учасники форуму вбачають у розробці державної програми розвитку меценатства в Україні; наданні податкових пільг меценатам; популяризації меценатства через просвітницькі заходи й – основне – у прийнятті Закону про меценатство з метою створення сприятливих правових умов [5].

На думку експертів, такий Закон є необхідним, адже наразі в Україні меценатська діяльність – благодійна діяльність у сферах освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень – передбачає підтримку заходів за умови забезпечення вільного доступу до них охочих, і регулюється тим же законодавством, що й благодійництво [21].

У червні 2021 р. відбулося перше засідання робочої групи, мета якої – працювати над формуванням нормативно-правової бази, спрямованої на підтримку, розвиток меценатства та регулювання меценатської допомоги у сфері культури через внесення змін до положень деяких законів України, а саме «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про культуру» та «Про рекламу».

У засіданні взяли участь члени громадських рад, представники провідних закладів культури України, Українського культурного фонду (далі – УКФ), громадські діячі, які озвучили ряд слушних пропозицій щодо системи залучення фінансових та інших ресурсів для суб'єктів діяльності у сфері культури, яка б відповідала запитам суспільства і стимулювала розвиток меценатства в Україні [7].

Великим суспільним інтересом щодо оновлення законодавства про благодійну діяльність була обумовлена участь фахівців Міністерства культури та інформаційної політики України у третьому засіданні робочої групи з питань меценатства, за результатами якого були визначені основні процедури та послідовність напрацювань, алгоритми подальших дій та ключових стейкхолдерів цього процесу.

Зокрема в нормативному напрямі було погоджено розпочати роботу з розробки та внесення змін до Закону України «Про культуру» у тісному співробітництві

з Комітетом Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики [23; 32].

Директорка літературно-меморіального музею М. Булгакова Людмила Губіанурі вважає, що новий закон про меценатство в сучасній Україні допоможе співпрацювати з людьми, які могли б допомагати музеям [18].

Законодавчі зміни, без сумніву, мають стати поштовхом до розвитку меценатства в Україні. Однак не менш важливими в цій царині є питання мотивації бізнесу вкладати гроші у мистецтво й питання унікальності культурних проєктів, які привертали б увагу меценатів.

Відповіді на ці та інші питання шукали учасники дискусії, що відбулася в Одесі у межах Фестивалю Ідей, організованого *Impact Hub Odesa* та «Аспен Інститут Київ» – українською позапартійною громадською спілкою, що підтримує становлення ціннісно-орієнтованого лідерства, сприяє розвитку культури діалогу та створює можливості для обміну ідеями.

Одним зі спікерів дискусії став меценат Томас Бруннер. Порівнюючи стан речей в Україні та Європі, він зазначив, що часто в Європі заклади культури мають так звані «клуб друзів», який лобіює інтереси цього напрямку.

Наприклад, на музичний фестиваль у Зальцбурзі (Австрія), щоб виступати чи слухати музику, щороку приїжджає приблизно 260 тис. людей. І фестиваль, відповідно, має свою систему членства: приблизно 5 тис. осіб щороку вносять по €100 у фонд фестивалю, сприяючи нормальному функціонуванню інфраструктури [4].

«Місто Лінц, звідки я родом, вважали таким же індустріальним, як і Дніпро, – зауважує Т. Бруннер, – але коли там побудували філармонію й почали інвестувати в культуру, місто змінилося. Щороку там організують фестиваль класичної музики на березі Дунаю».

Здавалося, відтворити такий досвід у Дніпрі нереально. Проте Т. Бруннер зібрав друзів-бізнесменів і разом вони створили громадську організацію «Друзі філармонії Дніпра» – першу спільноту для підтримки філармонії в Україні.

Членство у клубі коштує \$50 з особи і \$75 – із пари. Корпоративне членство – \$5000 на рік. Меценати отримують фіксовану кількість абонементів, їх запрошують на закриті виступи. Наразі членами спільноти є понад сто людей. За словами організатора, вони підказують, куди рухатися філармонії, організують фестивалі та купують інструменти.

Щоб зібрати 200 тис. грн на акустичну систему, Т. Бруннер об'єднав десять місцевих ресторанів – кухарі готували страви австрійської кухні, а отримані кошти передали філармонії імені Л. Б. Когана.

За два роки команда ГО «Друзі філармонії Дніпра» провела чотири фестивалі, які відвідали кілька тисяч людей, залучила спонсорів, серед яких Райффайзен Банк, *Audi* Україна, компанія *Roshen*, яка придбала рояль *Steinway & Sons* за 170 тисяч євро [6].

Сергій Дулепов, меценат премії Георгія Гонгадзе, який бере участь у проєкті «Друзі філармонії Дніпра», переконаний, що меценат – це той, хто або ініціює зміни, або підтримує чиясь ініціативу, яка вимагає фінансових, часових, інтелектуальних ресурсів і при цьому має певну суспільну чи громадянську цінність. Щодо емоційної віддачі, яку отримує меценат, допомагаючи втілити проєкт, то відповіді на це питання, за словами С. Дулепова, нема в площині прямої вигоди. «Ти просто розумієш, що долучився до важливої справи і відчуваєш якусь свою реалізованість від того, що взяв у ній участь», – каже він [10].

Т. Бруннер пояснює, що без культури місто-мільйонник нагадуватиме великий райцентр, адже культура певною мірою визначає якість життя і відчуття причетності. Тому передусім варто змінювати не фінансовий стан, а підходи.

За його словами, культура, на прикладі філармонії та класичної музики, – це платформа, де люди зустрічаються, спілкуються та отримують нові ідеї. А бізнес – це в основному успішна комунікація. «У Європі концерти вже стали інструментом спілкування в бізнесі, і спонсори (*Audi, Porsche, Rolex*) розуміють, що це новий засіб комунікації: коли ти щось спонсоруєш, це буде твій імідж та бренд».

Наприклад, в Австрії будь-яка сфера вимагає об'єднання громади. «Добре, що й в Україні все більше людей це розуміють. Культура важлива для бізнесу. Це ціннісний фільтр, що дозволяє нам говорити про значуще і на цьому будувати довіру. Без культури нічого не має сенсу – життя стає виживанням», – зауважує меценат [6].

У минулому заступниця директора з розвитку Одеського національного художнього музею, а тепер тимчасова очільниця закладу, кураторка проєкту *Museum for change* Олександра Ковальчук зазначає, що підтримка культури – це про майбутнє, це можливість вписати себе у вічність. Менеджерка прагне змінити підхід до меценатства в Одеському музеї.

«Ми не просто просимо “дайте нам гроші, бо ми бідні”, – каже вона, – а даємо меценатам відчути кайф від того, що вони це роблять. Кайф від того, що вони приходять та бачать результати. Для цього ми запрошуємо їх на закриті передпокази кожного виставкового проєкту, і ці проєкти виглядають так, як вони це бачили за кордоном».

О. Ковальчук є співзасновницею благодійного фонду «Друзі музею», суть якого полягає у тому, що музей надає можливість долучитися до краудфандингу з внесками від €30, за які можна, наприклад, замінити музейне скло або рамку на картині з експозиції. Також існує «Клуб друзів музею», у якому щорічний внесок складає €30 000 [4].

Загалом, «друзями музею» на сьогодні є більше ніж 200 осіб, які один або кілька разів зробили внески на понад €15 000. Ці кошти не йдуть на зарплати чи премії працівникам – за них купують нове обладнання, рами, роблять ремонт, реставрують картини, видають каталоги та проводять виставки [6].

Ще одним музеєм Одеси, що об'єднав однодумців навколо ідеї розвивати культуру через підтримку сучасного мистецтва, став Музей сучасного мистецтва Одеси. На базі закладу підприємці-інтелектуали організували меценатську спільноту «Амбасадори культури», яка в грудні 2021 р. започатковувала щорічну стипендію для українських художників на початку творчої кар'єри та оголосили перший відкритий конкурс на її здобуття. Мета ініціативи – підтримати сучасне мистецтво.

Переможці конкурсу отримуватимуть стипендію 10 тис. гривень упродовж 6 місяців і окремий бюджет (30 тис. гривень) на реалізацію проєкту на території Музею сучасного мистецтва Одеси з кураторським супроводом.

Стипендія – другий проєкт, започаткований спільнотою «Амбасадори культури». Першим стала підготовка видання, присвяченого художнику Олегу Соколову. Книгу, редактором та упорядником якої є колекціонер і меценат Євген Деменок, готують до друку на початку 2022 р. [19].

«Меценати дозволяють нам мріяти амбіційно, не думати про виживання і не хвилюватись про ресурси, – зазначила Голова громадської організації «Музей сучасного мистецтва» Ольга Балашова, яка обіймала посаду заступниці директора з розвитку Національного художнього музею України (NAMU). Вона зауважила, що процес співпраці музею та «левів» – меценатів музею – дуже дружній: «Поки що це майже неформальні відносини, хоча у майбутньому їх потрібно буде більше формалізувати. Наші меценати чимало роблять для нас авансом, підтримують, розуміючи що нам це необхідно».

«Левами музею» переважно є власники бізнесу або топменеджери, які переймаються долею NAMU [13].

Серед таких – Людмила Зубко, власниця кондитерського бізнесу. Меценатка пояснює, що «леви музею» працюють на розвиток і створення нових виставок, запозичуючи практику світових музеїв і вперше впроваджуючи її в Україні. «Ми орієнтувалися на середовище Києво-Могилянської бізнес-школи. Програму будували під малий і середній бізнес – людей, яких цікавить мистецтво і власний розвиток, – каже вона. – Певною мірою це продовження традиції музею, адже 1899 р. серед засновників були родини Терещенків, Ханенків – підприємців, які розуміли соціальну місію культури».

У Національному художньому музеї України є різні «леви»: «відповідальний», «відданий» і «корпоративний» – з внесками ₪10 000, ₪50 000 та ₪100 000 відповідно. Так, за 2019 рік близько пів сотні учасників внесли до фонду 1,5 млн грн.

Саме завдяки «левам» у музеї придбали найбільшу в світі колекцію Федора Кричевського – 222 графічні роботи художника, першого ректора Української академії мистецтв.

Усі без винятку меценати мають однакове право пропонувати й обговорювати проекти; під час кожної виставки для них організують окрему подію, щороку звітують і діляться майбутніми планами. З усіма меценатами працівники музею спілкуються особисто, щоб «леви» відчували більшу причетність до музею.

Мистецтвознавець О. Балашова вважає, що такі масштабні проекти, як виставки Олександра Богомазова та Олександра Аксініна, без меценатських грошей реалізувати було б неможливо.

«Меценати допомагають не лише грошима, але й фарбами, комп'ютерами, принтерами. Коштів, які музею виділяє держава, на розвиток не вистачає. Тому мріяти музейникам важко. “Леви” не просто полегшують пошук коштів – вони надають сенс нашій роботі», – зазначає вона [6].

Меценат і букініст Владислав Трубіцин упродовж 15 років надавав допомогу літературно-меморіальному музею М. Булгакова: він дарував видання, що потім ставали частиною колекції, заснував і очолив благодійний фонд «Культурні новації», діяльність якого направлена на збереження та розвиток української книги.

2019 року, щоб підтримати будинок Булгакових-Турбіних, фонд провів аукціон «У Булгакова», який виявив і допоміг усунути низку потреб музею.

«Важливо, що люди, які надали свої лоти, і люди, які їх набували, побачили цей будинок, його простір і його проблеми. А проблем дуже багато, адже будинку 130 років», – зауважила директорка музею Людмила Губіанурі.

На її думку, сьогодні музеї України не можуть впоратися з завданням самостійного поповнення фондів. «Це стосується і нашого музею, – каже вона. – Будь-який предмет – книга, лист, – які причетні до життя і творчості Булгакова, за своєю собівартістю виходять за межі наших можливостей... Тому такий аукціон – гідний початок зародження меценатства в країні [18].

Дати можливість долучитися до створення основної експозиції Музею Голодомору кожному, незалежно від його фінансового становища, – таким був задум проекту першого благодійного мистецького вечора, присвяченого меценатам. Вечір відбувся 18 грудня 2021 р. Кошти за придбані запрошення на подію стануть внеском на створення експозиції.

Так Львівщина стала першим регіоном, де стартують такі заходи.

Вечір зібрав представників фонду Музею Голодомору та місцевого самоврядування Львова, громадських та культурних діячів, а також небайдужих львів'ян.

«Я переконаний, що одна з найважливіших рис народу – той факт, як він ставиться до своїх померлих. Музеї Голокосту та інших трагедій по всьому світу, які, на жаль, але траплялися в історії, збирають сотні й тисячі відвідувачів, торкаються їхніх сердець, застерігають. І тут дуже важливою є саме експозиція. Вона не залишає нас байдужими, запам'ятовується, вражає», – сказав Максим Козицький, голова Львівської обласної державної адміністрації.

Сучасна експозиція за міжнародними стандартами розповідатиме про передумови та причини геноциду українського народу, механізм його вчинення, стратегії

виживання та наслідки, персональні виміри злочину, міжнародне визнання Голодомору тощо.

«Вірю, що ми всі разом зберемо необхідну суму і створимо сучасну, вражаючу експозицію Музею Голодомору в Україні, і вона не залишить нікого байдужим. Я хочу, щоб про цей музей говорили у світі. Щоб він передавав наш біль, але також ніс надію. Краплю надії», – підсумував М. Козицький.

Наразі на експозицію музею вдалося зібрати вже 9 мільйонів 800 тис. гривень. Важливо, що Президент України Володимир Зеленський підписав указ про будівництво у 2022 р. другої черги музею Національного музею Голодомору-геноциду. Держава зведе будівлю Музею, а благодійники профінансують основну експозицію [33].

Без підтримки місцевого бізнесу у Львові неможливо було б організувати й фестиваль класичної музики *LvivMozArt*, переконана Олександра Зайцева, менеджера з роботи з артистами. «Вагому роль тут зіграла довготривала традиція меценатства у Львові. У місті багато залежить від особистих контактів і зв'язків. Йдеться не про корупцію, а про важливість спільноти та довіру», – каже вона.

Фестиваль справді залежить саме від місцевих партнерів і меценатів, адже впродовж кількох років заходи фестивалю відбуваються в різних локаціях: в опері, філармонії, концертних залах, соборах, транспортному депо та на міських площах.

Подію підтримують місцева влада і великий бізнес як «срібний», «золотий» і «генеральний» партнери, є також «Друзі фестивалю».

Зважаючи на те, що фіксованої суми для партнерства немає, малий і середній львівські бізнеси можуть долучитися посильними внесками. Так, ресторації, готелі, поліграфія чи юридичні компанії допомагають не фінансово, а організують вечері, дають знижку на поселення учасників, друкують програми та допомагають опрацьовувати документи.

Організатори зауважують, що внески, які, на перший погляд, здаються незначними, разом складають чималу частку бюджету, який змінюється залежно від запрошених колективів і локацій, але зазвичай сягає близько 10 млн грн.

Для підтримки зв'язків фестиваль проводить для партнерів наживо події: бізнес-сніданки, круглі столи, конференції.

«Спершу ми дякували тільки онлайн, вели щоденник інтерв'ю з друзями фестивалю, – пояснює О. Зайцева. – Але пости у фейсбуку не дають відчуття причетності. Тепер ми розширюємо коло підтримки: представники бізнесу не завжди розуміють, навіщо долучатися до культурних проєктів, а подібне середовище підштовхує їх до цього» [6].

Співачка Олена Лютаревич-Марченко також переконана, що про культуру та класичну музику потрібно говорити не лише у верствах митців, а й у бізнес-спільнотах – щоб показати всю красу й важливість мистецтва, щоб людям захотіли допомогти.

2021 р. О. Лютаревич-Марченко, яка є ініціаторкою фестивалю «Опера в мініатюрі», що проходить у Кам'янці-Подільському, відкрила в Черкасах клуб меценатів «Друзі опери».

Створюючи клуб, організатори звернулися до міжнародного досвіду функціонування таких клубів при найбільших оперних театрах і філармоніях світу, окремі з яких існують десятиліттями чи й століттями й мають спеціальну програму лояльності, залежно від того, хто й наскільки підтримує мистецтво

«Щоб бути другом опери, не обов'язково володіти неймовірними статками чи мати свій бізнес, – пояснює вона, – долучитися може будь-хто: волонтери, партнери. Допомога може бути різною».

На її думку, такий клуб – це якраз той діалог про підтримку оперного мистецтва з небайдужими представниками бізнесу та інших сфер. «Ми це і раніше розуміли, але занадто несміливо про це говорили. Та прийшло розуміння: не буде підтримки – не буде діла» [9].

Актуалізувати питання меценатства в сучасному світі – таку місію, за словами організаторів, має *Lubomirski FESTIVAL* – Фестиваль імені Владислава Любомирського, що впродовж жовтня 2021 р. відбувався у містах Польщі та України, і був присвячений відомому меценату, який сприяв успіхові видатних композиторів XIX–XX століття.

Організатори зазначили, що допомога державного патронату, спонсорства чи приватного патронату є надзвичайно важливими, тому, завдяки серії відкритих мистецьких заходів, їхньою метою є представити надзвичайних постатей, що стоять за творами видатних художників, особливо тих, чії заслуги, обумовлені їхнім аристократичним походженням, були стерті з карт історії в комуністичні часи» [25].

Щоб збільшити видимість меценатської діяльності та з метою розвитку ефективного соціально-орієнтованого благодійництва, меценатства та волонтерства в Україні шляхом публічного стимулювання кращих благодійників, меценатів та волонтерів, їхніх організацій та практик, в Україні щорічно проходить Національний конкурс «Благодійна Україна», заснований Всеукраїнською благодійною організацією «Асоціація благодійників України».

Це єдиний чинний загальнонаціональний проєкт із відзначення благодійників та найефективніших благодійних ініціатив в українському суспільстві, який розпочав свою історію 2007 р., а у форматі конкурсу проводиться з 2012 р.

З кінця 2021 року до березня 2022 р. триватиме приймання заявок на 15 ювілейний конкурс. За його підсумками унікальною нагородою – бурштиновим «Ангелом добра» – відзначать найкращих благодійників, волонтерів та меценатів країни і найефективніші добродійні ініціативи.

За роки проведення конкурс під гаслом «Подякуй своєму благодійнику!» став знаковою подією у суспільному житті України, адже його метою є всебічна підтримка волонтерського та благодійного руху України, визнання українського волон-

терства як унікального явища сьогодення; сприяння розвитку благодійництва як національної традиції, узагальнення й поширення інформації про найкращі практики у сфері благодійництва та меценатства [26].

Меценатство є великою ресурсною підтримкою освітніх та мистецьких проєктів, оскільки освіта та мистецтво – «це ніби клей, що робить людину та суспільство цілісними, допомагає поєднати земні бажання з амбітними мріями», – каже співзасновниця *Zagoriy Foundation* Катерина Загорій [16].

Євгенія Мазуренко, директорка *Zagoriy Foundation*, наголошує, що в Україні є ще додаткова проблема – мала видимість фондів для меценатів, тобто, культура системних родинних фондів у нашій країні є, але її немає на комунікаційній поверхні.

«Зараз я багато спілкуюсь з потенційними та діючими меценатами, різною фінансовою спроможністю. Коли я їм розповідаю про системну роботу, вони кажуть: “Ми готові вкладатися, але ми не знаємо куди”. Тому тут питання до сектору, – каже менеджерка, – чи готові ми професійно висвітити інфраструктуру чи послугу, куди потрібно вкладати кошти. Комунікація – це великий інструмент, який говорить про ваші справи. Водночас, коли є проблеми, то є і можливості. Я вірю у культуру благодійності й в її можливостях покращити українську культуру» [24].

Zagoriy Foundation реалізує проєкти, якими особисто захоплені члени родини Загорій. Фонд надає пріоритет тим напрямам, де благодійне фінансування справді може призвести до реальних зрушень. Метою фонду є система якісної, всеосяжної та ефективної благодійності в Україні, у що *Zagoriy Foundation* уже вклав десятки мільйонів гривень [1].

Так, за підтримки ініціативної групи меценатів, до складу якої увійшов і *Zagoriy Foundation*, на території Софії Київської було встановлено інноваційну швейцарську систему *BioDry*, яка не дає стінам історичних будівель руйнуватися, бо природним шляхом «витає» з них зайву вологу, повертаючи її у ґрунт. Пристрої такої системи працюють автономно, без електроенергії, і майже непомітні. Їх встановлено в багатьох відомих культурних об'єктах по всьому світу – від Палаццо Монтечitorio в Римі (Італія) до польського замку Мальборк.

«Волога не знищує будівлі миттєво – вона робить це поступово та підступно, призводить до незворотних змін», – пояснює директорка *Zagoriy Foundation* Євгенія Мазуренко.

Система осушення *BioDry* дозволяє зберегти заповідник, який є свідком важливих історичних подій уже впродовж 1000 років. Фахівці працюють у комплексі щоденно, ретельно слідкуючи за станом культурної пам'ятки, проте для збереження музею їм не вистачало саме такої системи, тож меценати відреагували на запит експертів і закупили необхідне обладнання [1].

Є. Мазуренко переконана, що для кожної ідеї є свої меценати. «Коли мене запитують, чому Софія Київська, як наразі стільки нагальних проблем, я відповідаю, що не уявляю, щоб на місці Софії Київської побудували ТРЦ», – каже вона [24; 29].

30 травня 2021 р. у Національному заповіднику «Софія Київська» відбулася презентація меценатських проєктів. Під час заходу, у якому взяли участь митці, представники влади, учасники та меценати реставраційних проєктів, генеральна директорка заповідника Неля Куковальська представила присутнім родину меценатів реставраційних проєктів, які долучилися до збереження заповідника. Так, випускник Львівського університету Мирослав Табачин разом із родиною урочисто розписалися у Книзі Меценатів та отримали свідоцтво про внесення до Книги меценатів [12].

В Україні Софія Київська – далеко не єдиний об'єкт, який потребує підтримки меценатів. У західному регіоні країни такої допомоги чекають, наприклад, замки, в Одесі – будинки епохи модерну. Також в Україні є чимало культурних маршрутів, про існування яких широкий загал навіть не здогадується.

З огляду на це *Zagoriy Foundation* разом із УКФ підтримали проєкт, у межах якого вчені оцифрували видатні архітектурні пам'ятки Полтавщини, щоб на віртуальній мапі з'явилося близько 200 археологічних та історичних об'єктів регіону [1].

Проєкт «#Віртуальні_мандрівки_Полтавщиною» має стати новим інноваційним культурним продуктом для Полтавщини. Його ідея полягає у створенні інтерактивної мапи Полтавської області з «оцифрованими» пам'ятками археології та історії (а далі – усіма об'єктами культурної спадщини), які можна ретельно «роздивитися» як з наукової, так і з туристичної точки зору.

Усі 200 основних пам'яток і об'єктів історико-археологічної спадщини, що потрапили на мапу, мають авторську історично-публіцистичну довідку і наукове досє в електронному кабінеті (світлина пам'ятки, знахідок, наукові статті, книги з теми, пам'яткоохоронну документацію).

Можливість віртуальних подорожей на мапі означає, що учасники «перелітатимуть» з однієї точки на другу, підіймаючись і дивлячись на мапу з об'єктами з висоти пташиного лету.

Крім того, на цій мапі можна буде дивитися на групи об'єктів за вибіркою (за періодами, типами, з градацією за пам'ятко-охоронними класифікаторами), а також – формувати власні маршрути і зберігати їх в особистому кабінеті.

«Надіємося, що можливості й функціонал нашої мапи для віртуальних туристів перетворять їх в реальних мандрівників. Адже історико-культурний туризм – це тренд наступних років», – відзначили організатори [2].

Розвивати історико-культурний туризм, відкривати Харків, його історію та сучасність по-новому і для українців, і для світу покликана й резиденція «Слово», яка 2021 р. запрацювала в легендарному однойменному домі й стала місцем для

роботи літераторів, митців і дослідників гуманітарного циклу. А ще – для камерних зустрічей із публікою й обговорення актуальних соціокультурних питань.

Квартиру купила та передала для проєкту резиденції в довготривалі користування харківська родина Набок. Підтримують будинок й інші бізнесмени та культурні діячі (серед них – письменник Сергій Жадан, видавець Олександр Савчук та команда Харківського літературного музею).

«Для мене це справді про емоцію, – каже Андрій Набока, меценат, що придбав квартиру. – Я ходив повз цей будинок роками, до мене приїжджали друзі, торкалися руками цих стін, а потрапити всередину ми не могли, не могли більше дізнатися, відчути. І простір тут був ніби мертвий, і мені від цього було погано. А тепер приходжу сюди – то на різдвяний вертеп, то в гості до резидентів, то на квартирники – і бачу, що воно оживає... Цей проєкт, ця квартира – інвестиція, результатом якої є не гроші, а емоції».

Проте мотивація емоціями, спадщиною та мережуванням все ще не надто популярна серед українського бізнесу, а історій відмов досить багато, щоб культурні менеджери часто боялися звертатися до бізнесу за підтримкою, – пояснює Іванна Скиба-Якубова, учасниця організаційної групи проєкту, керуюча партнерка агенції *Bagels & Letters*.

Менеджерка переконана, що кожен, хто приїжджає сюди працювати, стають «амбасадорами Харкова»: усі їдуть із новим сприйняттям цього міста; Харків вступає зі сторінок нових книжок, народжуються ідеї спільних проєктів.

Функціонування резиденції підтримують і харківські бізнесмени – їхнє фінансування допомагає оплатити резиденційне перебування письменників, покривати витрати на утримання квартири та проводити квартирники.

«Мені наша резиденція видається таким собі плацдармом трішки іншого Харкова, – каже С. Жадан. – Приємно спостерігати, як цей плацдарм укріплюється, розширюється, наповнюється життям та підтримкою. В ідеалі це мав би бути проєкт, в якому співіснували б громадські ініціатива та державна культурна політика. Резиденція робиться для міста, хотілося б, аби про неї знали харків'яни, аби вони трішки більше переймалися історичною та культурною спадщиною міста».

На думку І. Скиби-Якубової, сьогодні культурній спільноті важливо підтримувати інституції з пролонгованою стратегічною візією, багаторічним планом та прозорими принципами розподілу фінансування. Водночас важливо розвивати і різні види локального фінансування, адже воно – підтвердження того, що проєкт вкорінений у місто, що резиденція й громада взаємно потребують одна одної.

Сьогодні резиденція існує коштом підтримки приватних осіб. І усвідомлення харківським бізнесом того, що є культурна сфера, яка потребує їхньої співучасті, їхньої дотичності є дуже важливим – саме так, за словами І. Скиби-Якубової, формується громада на основі спільних цінностей.

«Мені здається, це ознака якогось суспільного дорослішання чи що, коли для того, аби цікавитися власною культурою не обов'язково бути українським філологом, – зауважує С. Жадан. – Приємно нині на вечорах чи концертах бачити підприємців, бізнесменів, юристів, політиків. І приємно, що вони долучаються до таких стратегічних ініціатив. Припускаю, вони це роблять, оскільки вважають себе причетними до цього простору. Культурного, мовного, історичного. З цього може вийти добра історія» [11].

2021 р. на запрошення мецената М. Набоки до Харкова приїхав театральний режисер і постановник сценічного руху з Лондона Джонатан Бен-Шауль. За місяць, познайомившись з українськими дослідниками архітектури, він зняв відеофільм про Харків, де одна частина – це інтерв'ю з харківськими архітекторами та громадськими діячами, які розповідають про місто, а друга – відео про те, як харківська архітектура відтворюється в танці.

«Це неймовірно цікаво – розказати про архітектуру через танець, – каже видавець Олександр Савчук. – Цей харківський бруталізм, постмодернізм, ці страшні палаци піонерів цікаві англійцям. Режисер фільму намагається зрозуміти цю естетику й вирішити, що нам робити сьогодні з цими спорудами». Фільм покажуть на міжнародних фестивалях [14].

Такі проєкти, як Харківська резиденція «Слово» створюють зовсім інший культурний контекст – не лише локальний, а маркують Харків на світовій мапі [15]. Адже культура – це не лише красива картина на стіні музею чи проведений фестиваль. Це також розвиток туризму, економіки, дипломатичних відносин, власного смаку та навіть критичного мислення.

«Мистецтво – це м'яка сила. Воно ніби демонструє і партнерам, і ворогам держави: в нас є міць, історія та мудрість створювати великі речі», – каже директорка *Zagoriy Foundation* Є. Мазуренко [1].

Представниця ГО *Responsible Future* Вікторія Зубенко впевнена, що для того, щоб традиції меценатства розвивалися й зміцнювалися, потрібен діалог між владою, бізнесом та громадою. Так, 2020 р. у Черкаській обласній філармонії з метою розвитку меценатських традицій та розбудови культури Черкаського краю відбувся захід-знайомство між цими трьома ланками.

«Ми запросили владу та відповідальний бізнес Черкаської області, намагалися спілкуватися, знаходити точки дотику, щоб потім врешті-решт робити різні проєкти разом, – пояснює В. Зубенко. – У нас багато ідей, вже 17 років ми співпрацюємо з Кам'янським державним історико-культурним заповідником. Три роки тому ми створили *Kamianka Music Fest* і в запасі маємо купу ініціатив, до яких бажаємо залучати черкаський бізнес, а не київський, як робили до цього».

Експертка управління культури та охорони культурної спадщини ОДА Людмила Фіть зазначила, що якщо бізнес залишиться небайдужим, то дуже скоро культурна сфера у Черкаській області вийде на новий рівень.

«Ми зараз активно працюємо, щоб “подружити” культуру з відповідальним бізнесом. Наприклад, Державний історико-культурний заповідник “Трипільська культура” співпрацює з німецьким *ProCredit Bank*. Вони інвестували у наш заклад близько 20 мільйонів гривень... Відродження традиції меценатства – один із важливих напрямів роботи усіх культурних діячів», – додала вона. [34].

Чимало пам’яток України є настільки вагомими для світу, що опікуватися ними беруться не лише українські меценати, а й іноземці – німецькі меценати підписали угоду, за якою інвестують понад 20 мільйонів гривень у реконструкцію історико-культурного заповідника «Трипільська культура», де зібрано одну з найбільших колекцій артефактів трипільської культури: понад 80 тисяч одиниць зберігання із майже 60 поселень України.

До складу заповідника також входять найбільші поселення, які є у світі, й розташовані саме на території Уманського, Звенигородського та Тальнівського районів Черкаської області.

«Заповідник “Трипільська культура” має стати осередком популяризації трипільської культури не лише в Україні, а й у світі, – переконаний Роман Боднар, ексочільник області. – Осучаснене приміщення, облаштована територія, цікавий музейний та науковий комплекс допоможуть у цьому».

За меценатські кошти у музеї утеплюють приміщення, роблять систему водопостачання та каналізації, ремонт підвального приміщення, монтаж експозиційного музейного обладнання, замінюють систему опалення, створюють музейну кінозалу, благоустрій території та автостоянки.

А подальшим кроком, на думку Р. Бондаря, є промоція. «Підписана угода про співпрацю свідчить, що суспільство, бізнес та влада – три стовпи розвитку держави – зійшлися в одному прагненні розвивати культурно-історичний проєкт. Він є знакомим для Черкащини і дасть можливість дізнатися про неї усьому світові», – каже він [22].

Уже багато років фінансує й усіляко підтримує експедиції інституту археології з розкопок трипільської культури й благодійний фонд *Search Foundation*, очільником якого є «Золотий Меценат» і член Ради розвитку Товариства сучасного мистецтва (*Contemporary Art Society*) в Лондоні француз Бертран Кост.

2021 р. фонд став спеціальним партнером церемонії нагородження премії *M17 Sculpture Prize*, нагородивши в номінації «За збереження і розвиток керамічних традицій» скульптора Андрія Кириченка, який представив проєкт «Книги» – ілюстрацію соціальної дистанції, самоізоляції, самоусунення.

Ця робота – про поняття, що примусово набули візуальної чинності, але за принципами яких сучасне суспільство існує з власної ініціативи кожного.

Сам процес створення роботи був незвичайний: разом із керамістом, «Книги» писали навіть птахи – їхні сліди на сирій глині стали текстами на сторінках.

«Андрій у своїх роботах піднімає питання культурної самоідентифікації націй, історичних зв’язків, культурного спадку. Все це є дуже близьким до філософії

та ідеології *SEARCH Foundation*, – зауважує очільник фонду Б. Кост. – Кераміка кожного народу є своєрідним етнопоказником, кодом нації, і такі речі обов’язково потрібно вивчати, зберігати, примножувати та передавати наступним поколінням. Крім того, треба популяризувати і за межами України те, що Андрій успішно робить. Українцям точно є чим здивувати світ».

Тривалий час Б. Кост фінансово забезпечує дослідження наукової команди Інституту археології НАН України в галузі вивчення енеоліту Східної Європи, які вивели українську археологію на світовий рівень.

«Коли багато років тому я вперше приїхав в Україну і почав розбиратися в її історії, я з’ясував, що велику роль в ній зіграла трипільська культура. Мене зацікавили археологічні розкопки, тому я звернувся до інституту археології. Мені було цікаво підтримати їхню діяльність і дослідження», – каже він.

Окрім того, за участі мецената на стінах київських будинків з’явилися чимало муралів, було встановлено тимчасову інсталяцію Махмуда Бахші «Безкінечне святкування» на місці поваленого пам’ятника Леніну, відкрито пам’ятник Анні Ярославні, дочці Ярослава Мудрого, у Києві.

«Скрізь є свої нюанси і складності. Що стосується України, то працювати тут зараз, звичайно, стало складніше, тому, що у вас все змінюється, змінюються і правила. Я точно рекомендував би всім приїжджати до Києва, як це роблю я. Я буваю тут дуже часто і навіть перебував у Києві під час Майдану. Я підтримував ідеї, озвучені людьми. Ідеї європейської інтеграції, боротьби з корупцією, зміни системи управління країною, її модернізації».

SEARCH Foundation підтримує культурні ініціативи у всьому світі. Проте значну частку потужностей фонду спрямовано саме на Україну. Б. Кост пояснює це тим, що прагне процвітання для нашої країни, мріє, аби Київ перетворився в абсолютно європейське місто, щоб щоразу більше людей приїжджали в Україну, а не їхали звідси [28].

Микола Сушко – жертводавець Премії імені Георгія Гонгадзе – вважає, що розвинути меценатство в Україні може тільки власний приклад: «Головне – чітко розуміти, навіщо ви це робите і яку користь принесете», – каже він.

Благодійник переконаний, що меценатство може стати загальною культурою тільки тоді, коли буде системним: «Мусить бути надлишок охочих допомагати та чесний фільтр від тих, хто бере цю допомогу – у кого вони готові її брати, а у кого – ні» [6].

Проте меценат не тільки робить добро самотужки, він не герой-одинак – він ще й надихає на зміни інших, дає їм приклад та робить все, аби ці зміни пішли на користь. Тож у цій грі завжди має бути два учасники. Не тільки меценат дає суспільству імпульс для змін, а й люди, своєю чергою, створюють сприятливі умови для цих змін [31].

А зміни необхідні, адже меценатство – це світова практика розвитку та відродження сфери культури, що розповсюджується на фінансову підтримку закладів культури та освіти, заснування нових театрів, галерей, навчальних закладів, підтримку мистецької діяльності акторів, поетів, художників тощо. Чимало об'єктів культурної спадщини відновлюються та існують саме завдяки меценатам [1].

На думку директорки *Zagoriy Foundation* Євгенії Мазуренко, меценатство є формою благодійності, оскільки меценати витрачають ресурс на вирішення суспільних викликів і покращення світу навколо.

«Тож навіщо меценати вкладали і продовжують вкладати кошти в розвиток науки, культури і мистецтва? – ставить вона риторичне питання й відповідає. – Бо це – стратегічний крок і гра “в довгу”. Звісно, будівництво культурного центру чи школи не вирішить усіх проблем суспільства вже сьогодні, але воно стане саме тим підґрунтям, на якому вже завтра виростуть якісні зміни» [1].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лайк, якщо естет: навіщо нам культурні пам'ятки та що можу зробити я [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://platfor.ma/specials/lajk-yakshho-estet-navishho-nam-kulturni-pam-yatky-ta-shho-mozhu-zrobyty-ya/> (дата звернення 29. 11. 2021).

2. Аксюк А. У Полтаві створили проєкт з віртуальними мандрівками регіоном / Анна Аксюк [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zmist.pl.ua/news/u-poltavi-stvorili-projekt-z-virtualnimi-mandrivkami-regionom#&gid=1&pid=1> (дата звернення 29. 11. 2021).

3. Білодід П. Дмитро Новицький: «Меценатство – це історія про майбутнє» / Павло Білодід [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://mind.ua/kmbs_alumni/publications/20210990-dmitro-novickij-mecenatstvo-ce-istoriya-pro-majbutne (дата звернення 30. 11. 2021).

4. Шевченко В. Меценатство в Україні – яка користь для бізнесу та лайфхаки залучення меценатів у культурні проєкти / Владислав Шевченко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://nachasi.com/creative/2019/09/12/philanthropy-ukraine/?fbclid=IwAR0mVd-8uGT1jwSFUI0ilZysXkek8efO_Q8XPsiP0aDCmpC-os41bOyDU7Zg (дата звернення 01. 12. 2021).

5. За ініціативи Громадської ради відбувся Всеукраїнський форум «Роль меценатства у розвитку культури» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://kyivcity.gov.ua/petytsii_ta_hromadska_aktivnist/hromadska_rada/informatsiya_pro_provedeni_zakhodi/za_initsiativi_gromadsko_radi_vidbuvsya_vseukrainskiy_forum_rol_metsenatstva_u_rozvitku_kulturi/ (дата звернення 01. 12. 2021).

6. Расулова О. Не словом, а гривнею: малий та середній бізнес усе частіше дає гроші на культуру. 5 історій / Оксана Расулова [Електронний ресурс]. – Текст. дані.

– Режим доступу: https://mind.ua/kmbs_alumni/news/20212117-ne-slovom-a-grivneyu-malij-ta-serednij-biznes-use-chastishe-dae-groshi-na-kulturu-5-istorij (дата звернення 01. 12. 2021).

7. Засідання робочої групи по опрацюванню закону про меценатство в сфері культури [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://kyivcity.gov.ua/petytsii_ta_hromadska_aktyvnist/hromadska_rada/informatsiya_pro_provedeni_zakhodi/zasidannya_roboccho_grupi_po_opratsyuvannuu_zakonu_pro_metsenatstvo_v_sferi_kulturi/ (дата звернення 02. 12. 2021).

8. Онисько О. «Ми запропонували круту річ» [Інтерв'ю: Юлія Хомчин про Фонд культури громади Львова] / Олег Онисько [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: (дата звернення 03. 12. 2021).

9. Пустиннікова І. Опері потрібні меценати / Ірина Пустиннікова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://music-review.com.ua/mr/mr.nsf/0/77433B483BF3924DC2258717006D3270?OpenDocument> (дата звернення 03. 12. 2021).

10. Білодід П. Сергій Дулепов: «Меценат – це той, хто підтримує або ініціює зміни» / Павло Білодід [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://mind.ua/kmbs_alumni/publications/20203405-sergij-dulepov-mecenat-ce-toj-hto-pidtrimue-abo-iniciyue-zmini (дата звернення 06. 12. 2021).

11. Скиба-Якубова І. «Для мене це про емоцію»: чому меценат купив квартиру для літрезиденції у Харкові / Іванна Скиба-Якубова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/dlia-mene-tse-pro-emotsiiu-chomu-metsenat-kupu-v-kvartyru-dlia-litrezydentsii-u-kharkovi/> (дата звернення 01. 12. 2021).

12. Презентація Меценатських проєктів Національного заповідника «Софія Київська» <https://lnu.edu.ua/prezentatsiia-metsenatskykh-proiektiv-natsionalnoho-zarovidnyuka-sofiia-kyivska/> [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: (дата звернення 11. 12. 2021).

13. Гуріна Ю. Як робити культуру і не зійти з орбіти: рецепти трьох українських менеджерів / Юлія Гуріна [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://platfor.ma/topic/yak-robyty-kulturu-ne-zijty-z-orbity-retsepty-troh-ukrayinskyh-menedzheriv/> (дата звернення 08. 12. 2021).

14. Чадюк М. «Брама до розуміння Харкова» / Марія Чадюк // День. – 2021. – 25 лист. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/brama-do-rozuminnya-harkova> (дата звернення 10. 12. 2021).

15. Почапська А, Карпенко Є. У Харкові розшукали квартиру Юрія Шевельова / Анна Почапська, Євген Карпенко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://v-news.com.ua/u-harkovi-rozshukaly-kvartyru-yuriya-shevelova/> (дата звернення 08. 12. 2021).

16. «Меценати ХХІ ст., хто вони» – Подкаст Великих Історій [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zagoriy.foundation/mecenati-xxi-st-xto-voni-podkast-velikix-istorij/> (дата звернення 09. 12. 2021).

17. Тимофєєв І. Меценатство в Україні підтримають на рівні закону: Володимир Зеленський дав Раді доручення / Ігор Тимофєєв [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/culture/2021-09-07/metsenatstvo-v-ukraine-podderjat-na-urovne-zakona-zelenskiy-dal-rade-roguchenie/243280> (дата звернення 14. 12. 2021).

18. Савицька О. «У Булгакова»... Уперше в стінах будинку № 13 на Андріївському узвозі відбувся Добročинний аукціон / Ольга Савицька // День. – 2019. – 19 груд. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/u-bulgakova> (дата звернення 17. 12. 2021).

19. Меценатська спільнота «Амбасадори культури» започатковує щорічну Стипендію Амбасадорів культури [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://artslonger.com/metsenatska-spilnota-ambasadori-kulturi-zapochatkovue--shorichnu-stipendiya-ambasadoriv-kulturi/> (дата звернення 16. 12. 2021).

20. J. G. (Джей Джі). Меценатство в Україні [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://dovidka.biz.ua/metsenatstvo-v-ukrayini> (дата звернення 20. 12. 2021).

21. Клічук М. Політика, благодійність і меценатство – окреслюємо межі / Мирослава Клічук [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/blog/parliament/20110-politika-blagodiinist-i-metsenatstvo-okresliuiemo-mezhi> (дата звернення 14. 12. 2021).

22. Німецькі меценати інвестують у відновлення заповідника «Трипільська культура» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://lysyanska-gromada.gov.ua/news/1596778261/> (дата звернення 14. 12. 2021).

23. Проведено третє засідання робочої групи з опрацювання закону про меценатство у сфері культури [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: http://kompkd.rada.gov.ua/news/Gromadski_rady_pry_Komitet/74943.html (дата звернення 17. 12. 2021).

24. Фещук В. Благодійництво у культурному секторі: навіщо і кому це потрібно / Вікторія Фещук [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/blahodijnytstvo-u-kulturnomu-sektori-navishcho-i-komu-tse-potribno/> (дата звернення 15. 12. 2021).

25. LUBOMIRSKI FESTIVAL [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://lviv.vgorode.ua/event/festyvaly/a1181849-lubomirski-festival-> (дата звернення 15. 12. 2021).

26. Триває конкурс «Благодійна Україна» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chesno.ck.ua/2021/12/14/tryvaye-konkurs-blahodijna-ukrayina/> (дата звернення 15. 12. 2021).

27. Всеукраїнський форум «Роль меценатства у розвитку культури» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.shpu.com.ua/index.php/media-info/arkhiv-novin/539-vseukrajinskij-forum-rol-metsenatstva-u-rozvitku-kulturi> (дата звернення 17. 12. 2021).

28. Бертран Кост: меценат з Франції про українське мистецтво, фінансування культурних проєктів та прогулянки по Києву [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://w-fair.com.ua/bertran-kost-mecenat-z-usa-pro-ukrainske-mistestvo-finansuvannja-kulturnih-proiektiv-ta-proguljanki-po-kiievu/> (дата звернення 17. 12. 2021).

29. Мазуренко Є. Уроки історії. Чому варто повчитися в українських меценатів / Євгенія Мазуренко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://thepage.ua/ua/style/osobista-dumka/chomu-varto-povchitis-v-ukrayinskih-mecenativ> (дата звернення 17. 12. 2021).

30. Гришина О. З березня починаємо активну роботу за програмою Велика реставрація – Олександр Ткаченко / Оксана Гришина [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: (дата звернення 17. 12. 2021).

31. Мазуренко Є. Шептицький та Мазепа у приклад: чому нам варто повчитись в українських меценатів? / Євгенія Мазуренко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://24tv.ua/sheptitskiy-mazepa-ye-ukrayini-metsenatstvo-24-kanal_n1439447 (дата звернення 20. 12. 2021).

32. УМЛ взяла участь у робочій групі з питань меценатства [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://medialeague.com.ua/uml-vzyala-uchast-u-robochij-grupi-z-putan-meczenacztva/> (дата звернення 20. 12. 2021).

33. У львівській Опері відбувся мистецький вечір на підтримку Музею Голодомору [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://risu.ua/ulvivskij-operi-vidbuvsya-misteckij-vechir-na-pidtrimku-muzeyu-golodomoru_n124428 (дата звернення 21. 12. 2021).

34. На Черкащині відроджують традиції культурного меценатства [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zvenrda.gov.ua/news/1597987320/> (дата звернення 21. 12. 2021).

Матеріал підготувала

М. Б. Лелик, головний бібліограф
відділу наукового аналізу
та узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування **І. Г. Піленко**

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,1. Б/т. Зам. 102. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12